

— Legendy o původu Romů: Sonda zaměřená na jejich motivy

Národ je komunita, která sedává večer kolem svých ohňů a vypráví si o sobě příběhy. A ty příběhy jim říkají, kdo jsou. Pokud tedy ovšem nechceme být jen houfem hokejových fanoušků, ve kterém platí slogan „kdo neskáče, není Čech“, tak mýty potřebujeme.¹

O Roma paš e jag bešen, paramisa peske vakeren. / Romové sedí u ohně a vyprávějí si příběhy.²

1. Úvod

Zdá se, že po několika desetiletích asimilační politiky a informačního embarga o romské kultuře pronikají informace nejen z oficiálních míst, ale také k Romům samotným, a to patrně rovnou z více kanálů najednou. Například padesátiletá V. P. (Hübschmannová 2004) řekla v roce 2004 v rozhovoru na otázku, odkud ví, že Romové pocházejí z Indie: „*Oda me kada kav-ka le čhavendar, sar aven [andal e škola] šundom. Oda, na, jekhvar the andro televizoris denas. Sar pal o Roma denas дума, hoj my pochádzame ako z Indie. Že máme predkov ako odťal.*“ (To já to mám od dětí, slyšela jsem to, když přišly ze školy. Jo a jednou to ukazovali v televizi. Když mluvili o Romech, že prý pocházíme z Indie, že tam máme údajně předky.) Pro dnešní střední až starší generaci je tento objev z roku 1782 stále často neznámý a při seznámení s ním si dotyční s informací pro ně novou nevedí rady. Indie je vzdálená a nedostupná země a spojení s ní visí natolik ve vzduchu, že například spontánně odmítají spojení Romů s „Indiány“, domnělými obyvateli Indie, anebo relativizují poznatek pomocí částice „ako“ (ve výše zmíněné citaci zřejmě nejde o promluvou výplň, V.P. jej jinak v textu nepoužívá).

Jak široce je či není rozšířena mezi samotnými Romy teorie o indickém původu, nelze v současnosti říci. Rozhodně byli i jedinci, kteří si indickým původem byli jistí již za komu-

1 Historik Dušan Třeštík v rozhovoru pro *Lidové noviny* ze 7.2.2007

2 Margita Reiznerová (Scheinostová 2006:46)

nismu. V pozůstalosti Mileny Hübschmannové (1983: 8) se nalézá přepis textu, ve kterém dva Romové, Iveta a Angličan, na otázku, jak se Romové do Evropy dostali, odpovídají naprosto jednoznačně – ostatně i jiné detaily o samotné Indii, např. o Mahátmovi Gándhím a jeho vnučce Indiře Gándhiové, jim byly známé. I pokud tuto znalost získali předtím od Mileny Hübschmannové, prodělala v jejich podání oproti jí běžně zastávanou verzi značnou proměnu, která poukazuje na bohatou fantazii, na tradovanou vědomost o bájně pravlasti anebo na kombinaci obou.

Iveta: Sem amen o Roma andal e India.

Angličan: Amare predkovia andre India sas igen barvale, len sas pro graja rupune metala the savoro. Le masenca e pšeniča obthovnas. Ta lenca kavka kerđa, sar o Hitler kerđa le Čhindenca. Ta saven murdarde, ačhle murdarde, a so denaštam, ta roztracindam pen pal celo phuv... Ale andro staro zakonos pal o Roma na sas nič. Bo jon akor na džanenas Romendar. Oj sas ča pal o Egiptos.

Iveta: Amen nane romaňi mapa, a sar nane mapa, našti amen uplatňinas nikhaj.

Iveta: Vždyť my Romové jsme z Indie.

Angličan: Naši předkové v Indii byli velice bohatí, na koních měli stříbrné kování a všechno možné. Pšenici obalovali masem. Pak s nimi zacházeli jako Hitler se Židy. Ti co zabili, zůstali mrtví, a ti, co utekli, se roztrousili po celé zemi. Ale ve starém zákoně nebylo o Romech nic, protože tehdy o Romech ještě nic nevěděli, jen o Egyptě.

Iveta: Nemáme ani romskou mapu, a protože není mapa, nemůžeme se nikde uchytit.

Obě ukázky ilustrují, že i všeobecně přijatá příčinná souvislost mezi indickými kulturními statky a řadou tradičních prvků v romské kultuře naráží u jejich nositelů na odstup (v prvním příkladu) či na mytologizující zkreslení (v druhém příkladu). O mezi Romy obecně uznávané verzi romské pra-historie tedy nelze hovořit. Ale jaké jiné představy se o ní tradují? Za tímto účelem jsem prohledal dostupné záznamy ústního folkloru a publikované autorské texty se snahou najít příběhy, které měly za hlavní téma vznik romské pospolitosti anebo genezi některé její klíčové charakteristiky. Nebýt Mileny Hübschmannové, která upozornila na význam legend o původu, nepronikl bych do zajímavých a zároveň složitých zákoutí romské lidové tvořivosti. Její další zásluha spočívá v jejím shromážděném celoživotním díle, které se jí do velké míry podařilo publikovat. Čerpal jsem však i z té části jejích záznamů, která zatím nebyla zpracována a která je dostupná v Muzeu romské kultury v Brně. V současné době je uložena tak, jak byla získána jako pozůstalost, takže označení v bibliografii odráží dosavadní řád, jaký jí vtiskla její tvůrkyně.

1.1. Korpus

Vzhledem k tomu, že v ústním předávání příběhů o původu nehrála otázka původce či originality velkou roli, je těžké určit, do jaké míry je daný příběh věrným převyprávěním něčeho prastarého, do jaké míry je syntézou starých i moderních tradic, a natolik je naprosto inovativní. To platí nejen o příbězích zachycených v přirozeném prostředí, ale i o těch autorských. Písemně zaznamenané autorské příběhy se liší od ústně tradovaných kromě menší míry spontánnosti nejvíce tím, jaké publikum jejich autor anticipuje. V klasické pohádkové seanci jde o menší okruh většinou známých až příbuzných osob, zatímco tištěné médium se v idealizované představě orientuje „na celý svět“ plný neznámých recipientů. Určitým mezistupněm je příběh natočený v ne už zcela přirozeném prostředí na zvukové médium, což v závislosti na jedinci generuje větší či menší interference při volbě stylu a obsahu vyprávění. S těmi je nutno počítat vždy, takže striktně vzato by bylo zapotřebí analyzovat každou situaci samostatně. V rámci prvního přiblížení k tématu jsem se však chtěl soustředit hlavně na rozmanitost motivů, a vzhledem k celkovému mládí romské literatury vycházím předběžně ze zjednodušujícího předpokladu, že i autorské příběhy čerpají z pomyslného pramene tradičního romského folkloru. Typ pramene je v textu vesměs uveden, což by mělo čtenáři, jemuž se tento předpoklad jeví jako příliš volný, usnadnit, aby si nastavil svá vlastní kritéria výběru.

Odpověď na otázku, jestli je daný příběh běžný či naopak naprosto originální, by bylo snadnější hledat v případě širšího korpusu pramenů – z četnosti a rozšíření jednotlivých motivů by bylo možné usuzovat, zda se jedná o motivy přejaté, tradované, anebo na místě generované. Vzhledem k tomu, že romské legendy o původu jsou tak málo dokládány, nedá se zatím o statistice ani hovořit. Zjištění frekvence a distribuce prvků legend může být námětem pro prohlubující práci, pátrání po nich však bude s postupující televizací čím dál tím obtížnější.

Geografické těžiště mnou analyzovaných textů je z důvodu dostupnosti omezeno na střední Evropu, snažil jsem se však dohledat svědectví i odjinud. Mnoho vděčím sbírce romských pohádek Heinze Modeho, kterému výslovně záleželo na přeshraničním pohledu na romskou kulturu (Mode 1984, 1984a, 1984b, 1985).

Mýty o stvoření světa nebo člověka jako takového byly v korpusu velmi vzácné. Setkal jsem se např. s mýty „Sar kerdžili e lúmja“ (Jak byl stvořen svět) od Jorge M. F. Bernala (Bernal 1995: 42) a „Soske o Del si dur amendar“ (Proč je od nás Bůh daleko) Nikoloy Georgieva (Marušiaková & Popov 1995: 22), a dále s modifikovanou verzí starozákonního stvoření světa, rozšířené o vznik Romů (Mode 1984b: 86, viz dále). Další dvě legendy nám zaslal Jorge M. F. Bernal v době přípravy čísla (obě zároveň otiskujeme). Jedna příčina toho, že se romské

legendy netýkají geneze lidstva jako celku a věnují se vždy parciální etnogenezi, by mohla spočívat ve faktu, že se Romové vždy pohybovali na kulturním pozadí jiných etnik. Takováto etnika, která obývala „svá“ teritoria (Řekové, po jistou dobu i Židé apod.) a setkala se s cizinci jen okrajově, nikoli každodenně jako Romové, rovněž znají příběhy, kde se porovnávají s cizincem. Nicméně mytický vznik člověka samotného se odehrává pouze na půdě vlastní kolektivity, která je ztotožněna s lidstvem jako takovým. U Židů hraje původ až definiční roli.

Zmínky o původu Romů se objevují v rámci rozličných žánrů a analyzovaný korpus je tudíž těžké vymezit vzhledem k druhu textu. Určitá rychlá asociace vztahující se k fyziognomii – jako je např. tmavý vzhled – či k určitému kulturnímu rysu jako kočovnictví atd. nemusí v příběhu sloužit jako hlavní motiv, ale je zmíněna třeba jen na okraj, pro pobavení. Pokud hlavním tématem studovaných příběhů nebyl původ Romů nebo jejich charakteristika, bral jsem je v potaz jen výjimečně. Hraničním příkladem je pohádka Hosejna Ibuši z Kosova ze sbírky Radeho Uhlíka o chudých Romech (Mode 1985: 383). Romský hrdina je zde vychováván nejprve *mulem*, a poté vlky. Překoná všechny možné překážky a zachrání nakonec celý romský kmen. Jeho přičiněním získají Romové i nevídané bohatství, avšak následující generace se opět vrací do chudoby. Hrdinské činy tedy nemají vliv na dlouhodobý osud Romů, chudobu mají zřejmě ve hvězdách pevně zapsanou. Ale zase ne navždy, protože závěr pohádky věští den, kdy Romové budou znovu bohatí. Tento mytologizující závěr (ve smyslu vypravování o posvátných osobách) však nenaznačuje než poslední věta celého dobrodružství a hrdina není výslovně prezentován jako „praotec“, a proto by snad bylo v tomto případě vhodnější mluvit o *vitejziko paramisi* (hrdinské pohádce) než o legendě o původu. Záměrně sporně koncipoval svou legendu *Pal o Somnakuno Sidoris* (O zlatém Sidorovi) také František Demeter (2003: 129). Chování jeho Sidora je hodné legendárního hrdiny, i závěrečné rozhodnutí přísluší velké osobnosti. Zvrat však nastane tehdy, když sám hrdina popře anticipovaný vznešený původ. Zklame tak sice publikum očekávající informaci o původu, ale zachová stavovský bonton tím, že před královským trůnem dává přednost lásce a *phundrado drom* (otevřená cesta), nejistému osudu v romské pospolitosti. Hlásí se tedy vědomě k chudobě. Další neshoda s „klasickou“ legendou spočívá v tom, že se hrdina – především svým jménem – odvolává nikoli na celé etnikum, nýbrž pouze na jeden romský rod (Sidorovců).

V tomto prvním náhledu jsem se rovněž nezaměřil na poezii, přestože pro některé autory představuje preferovaný způsob vyjádření – viz např. báseň Leksy Manuše (Kenrick 2003: 9) nebo rané práce Františka Demetera. Nezohlednil jsem ani příběhy, které se sice týkaly Romů, avšak nepocházely z romského zdroje, jako např. legenda o kočování jako trest za incest (Casimir 1987: 376). Neznačená to, že by se nemohlo jednat o romské legendy; otázka původu je však u těchto legend ještě spornější než u těch z prokazatelně romských zdrojů.

Zápis předložených textů odpovídá originálu, kromě drobné modernizace pravopisu a odstranění zjevných chyb.

1.2. Legenda versus vědecká teorie

Dalším sporným bodem při zařazení toho či onoho vyprávění je jeho faktičnost z pohledu současného poznání a význam, jež mu připisují autoři či posluchači. Běžně se tyto distinkce vyjadřují volbou výrazu jako názor, legenda, představa, teorie, báj, přesvědčení, hypotéza, mýtus apod. Dělení na „legendy“ a „vědecké teorie“ není triviální ani definitivní, což platí i o odstupu, resp. zanícení vypravěče. Výraz „legenda“ budiž v tomto textu považován za *terminus technicus*, který vyplývá z majoritního pojmosloví křížením jeho dvou primárních významů (Československá akademie věd 1989, heslo „legenda“):

legenda (1): epický útvar obsahující vypravování o životě posvátných osob jednobožských náboženství

legenda (2): rozšiřovaná nepravdivá, smyšlená zpráva; pověst, výmysl, smyšlenka

V pojetí vypravěče může „legenda“ být vážně míněným vysvětlením původu, jak uvidíme dále v části o původu legendy, a nalézat se tím blíže významu (1). Přitom konotace (2) zanáší do označení automaticky prvek odstupu. Proto je těžké držet se relativizmu a nehodnotit příběh očima současného poznání. Místo o „legendě“ mluvím proto občas i o „příběhu“.

Zařazení do zmíněných kategorií není jednoduché ani v rámci majoritní kultury. Vzdělanci se odjakživa dohadovali o jednotlivých hypotézách či posléze o jednotlivých detailech těchto hypotéz a slovně odsuzovali konkurenční modely. Naposledy Jakoubek (2004: 248) se zaměřil na Hancockův výrok, že „Romové z Indie odešli jako jeden národ, s jednotnou kulturou“ a s odkazem na současné kulturní rozdíly a spory mezi jednotlivými romskými skupinami označil jeho koncept za „mýtus“. Předmětem Jakoubkova odsouzení není jen užívání pojmu „národ“, ale celá představa historicky jednotné romské komunity od samého počátku. Ve stejném textu nabízí totiž alternativu „polyetnické“ geneze (dtto: 249), tedy teorie, že předkové Romů kdysi tvořili více nesouvislých skupin.

Mimo vážné uvažování jsou dnes i první teorie o původu Romů, o kterých se ve své době v odborných kruzích seriózně a vytrvale debatovalo. Vycházely např. z toho, že Romové jsou potomky Noemova vnuka či že pocházejí z Nubie (viz stručný přehled v Kenrick 2003: 9 nebo shrnutí dobových hypotéz u Thomasia, viz Gronemeyer 1987: 122). Na rozdíl od egyptské

stopy pronikly tyto teorie jen vzácně mezi Romy samotné a nestaly se ani předmětem dalšího zájmu. Z dnešního pohledu se jeví jako čiré spekulace a mají dnes menší význam a přitažlivost než čistě lidové legendy, založené na síle lidových tradic. Ze zkoumání legend jsem také vyloučil novější teorie o původu, byť jsou jejich původci Romové, neboť jsou vyslovené na institucionální půdě s nároky a puncem pravdivosti, který není vyvrácený do té míry jako u předchozích teorií nebo teorií laiků.

I v rámci obecně přijaté teorie o indickém původu Romů panují ohledně jejich jednotlivých detailů (jako např. doba odchodu Romů z Indie, jejich „domácí“ region, časový průběh migrace, sociální postavení „pra-Romů“ atd.), dodnes značně odlišné představy, od mohendžodárské teorie po rádžputskou, od dardské hypotézy po teorii vln, od domské teorie po teorii páriů. Např. Marcel Courthiade (2003) z Centra pro výzkum Romů vehementně obhajuje teorii o původu Romů ze severoindického města Kannaudž. Elán, kterým překonává potíže takového tvrzení, se stává pochopitelným, uvědomíme-li si, jak nízký status bývá předkům Romů připisován. Hodnocení předků Romů, resp. jejich společenského statusu, hraje v přijetí určité představy o původu zásadní roli, jak upozorňuje Hübschmannová (2000: 27). Jakoubek, jako představitel opačného názoru, zdůrazňuje právě tento nízký status, odkazem na autority: „Naprostá převaha seriózních badatelů umísťuje prapředky Romů na zcela opačný konec sociální hierarchie [než jsou bráhmani či kšátrijští rádžputové]“ (Jakoubek 2006: 57). Odvozování původu Romů od indických nedotknutelných kast je vzhledem k nízkému postavení Romů v Evropě a k byzantskému názvu Athinganoi (nedotknutelní) prvoplánově pochopitelné, ale poněkud evropocentrické. Zcela totiž opomíjí novější poznatky o přeměně komplexního, multiprofesního etnického společenství dombů v socioprofesní vrstvu v rámci okolní indické společnosti (viz např. Hübschmannová 1999: 115).

Různé představy o původu Romů se však někdy nemusí vzájemně vylučovat, protože mohou představovat jen pokaždé jiný dobový snímek, ve kterých je položen základ pro přechod do další, stejně pravděpodobné teorie. Také při vyprávění legend nebo při hovoru zavedeném na téma původ Romů někdy splývají prvky různých legend do jednoho příběhu.

Milena Hübschmannová se celému komplexu historického vnímání sebe sama přibližovala ze strany individuálních iniciativ „pátrání“ (latinsky „historere“) po předcích, aniž by opomíjela význam role jedinců pro celý současný kolektiv (Hübschmannová 2002: 68).

1.3. Kritéria rozlišení

Představy o původu lze analyzovat podle nejrůznějších kritérií, z nichž jmenuji alespoň některé. Mohou být zajímavé z pohledu literární teorie, filozofie, etnografie, lingvistiky atd. Patří mezi ně:

- forma podání a šíření (vědecká stať, pohádka, povídka, ústně či písemně)
- úroveň rozpracovanosti (je-li spontánní či promyšlené)
- variantnost (jde-li o ucelenou teorii či o doplněk ke stávající)
- způsob šíření (geografické, sociální) mezi Romy, resp. mezi Neromy
- (etnické) pozadí vypravěče či autora (lze-li vystopovat anebo jedná-li se o lidový útvar)
- stáří daného příběhu
- kulturně podmíněné zdroje námětů: Židé (na Balkáně), svatá rodina (v křesťanských kruzích), vlastní romské kulturně-profesní tradice (kovářství), cizí tradice (písmo)
- soulad se současně zastávaným paradigmatem
- hodnocení teorie vypravěčem či veřejností

Sledovat tato kritéria do hloubky je buď obecně velice obtížné vzhledem k dostupnosti informací na dané téma, a v některých případech přesahuje mé kompetence. Ohledně rozsahu či rozpracování legend jsem došel k partikulárnímu závěru, že jsou až na výjimky velice krátké (jednostránkový text, minutové nahrávky). Objevuje-li se pak prvek odkazující na původ v delší legendě, je zatlačený na okraj (viz oddíl o korpusu). U dalších faktorů je možné pozorovat určité jednotící prvky či vzorce, které vzbuzují další otázky:

- vlastní motivy příběhu (jsou-li původci osudu sami Romové nebo vnější síla, je-li počátečný čin dobrý či špatný apod.)
- motivace vypravěče/autora a účel vyprávění (zájem o poznání, pátrání, sebe identifikace, mystifikace, získání výhod)
- vysvětlení určité charakteristiky romského bytí (kočování, barva pleti, roztríštěnost, chudoba)
- odkaz na etymologii pojmů Rom, Cikán, Gypsy, atd.

Zmíněné vzorce se mohou týkat celého příběhu, ale často se různé motivy a vysvětlení kombinují.

2. Pozadí legend

Předtím, než se budu věnovat motivům zkoumaných legend, je nutno předeštit několik poznámek k jejich pozadí, které stojí mimo vlastní legendy. Romové a jejich kultura nevisí ve vzduchoprázdnu a oddělit vlastní (původně romské) legendy od legend převzatých (z neromského prostředí) je obtížné, především pokud se zaměříme na jednotlivé detaily. Vzhledem k tomu, že se konkrétní pátrání po původu snadno stane legendou, nemohu nechat nepovšimnutou ani tuto lidskou činnost, která se lehce přemění ve vymyšlení a šíření mytických příběhů. Pátrání po osobním původu zároveň připravuje půdu pro zájem o otázku kolektivního původu. Jeden případ dokumentuje, jak se z počátečního badatelského zájmu o původ Romů vyvinul velmi zajímavý závěr, se kterým je sama badatelka spokojena, přestože se pohybuje spíše v říši legend než v původně hledané historické realitě. V ostatních případech zůstávají podněty k vyprávění teorií či legend o původu skryty.

2.1. Vliv majority

Legenda o údajném egyptském původu Romů procházela různými fázemi a je názornou ukázkou toho, jak spolu okolnosti jejího vzniku, hodnocení a motivace jejích tvůrců a šířitelů úzce souvisejí a mohou vést ke spleťtému vývoji teorie o původu (viz Gronemeyer, 1987: 159). Na počátku tvrzení o údajném egyptském původu Romů stála pouhá zmínka o tom, že Romové museli opustit svou zem „na znamení a připomínku útěku Pána z Egypta“ (Andreas 1424, in Gronemeyer 1987: 20). Spojení s Egyptem se vzápětí posiluje a týž Andreas později již píše o národu Cikánů, „o kterém se praví, že pochází z Egypta“ (Andreas 1433, in Gronemeyer 1987: 24). Odtud je již jen krok k dalšímu posunu: pozdější prameny toto tvrzení vloží do úst samotným Romům a odsoudí je: „Lžou, že pocházejí z Egypta.“ (Aventius 1522, in Gronemeyer 1987: 28). Mimo náboženskou souvislost se zmínka o Egyptě vyskytla ještě v jiném kontextu – císaři Zigmundovi Romové udali, že pocházejí z malého Egypta (Münster 1550, cit. in Gronemeyer 1987: 34).

Tím však vývoj této egyptské legendy nekončí – obohacená o znalosti a představy majority o této zemi, se totiž nakonec dostala mezi samotné Romy a zde nabrala novou dynamiku. Například v legendě o ztrátě písma zaznamenané Nikolou Georgievem (Marušiaková & Popov 1995: 26-27, 32-33) je hlavním aktérem *o thagar o Pharaon*, „král Pharaon“, třebaže jinou roli v ní země Egypt nehraje, dokonce není ani zmíněna. V legendě maďarského Roma Gábora Tócsiho (viz dále) se zas *Fárahóvo* jmenuje romský tyranský světovládce, stejné jméno

| Ilustrace k povídce Laciho Tancoše „Khatar avile o Roma“ | převzato ze: Nevo romano gendalos 5/1994, s. 6 |

má i postava tyрана v pohádce z Moldávie (viz dále). Na opačném poli spojení Romů s Egyptem je hypotéza Avrahama Sándora (2007), který na základě lingvistických, spirituálních a právních paralel dokazuje příbuznost Romů se Židy.

Zatímco se z geografické desinterpretace pojmu Malý Egypt vynořil stereotyp o egyptském původu, původně udávaný náboženský důvod putování Romů byl zase překroucen ideově. Z vysvětlení, že Romové kočují na znamení útěku z Egypta, se zřejmě vyvinulo obvinění, že odmítli poskytnout přístřeší svaté rodině (Köhler-Zülch, in Hübschmannová 1995: 64). Tuto „zlomyslnost“ zase „napravila“ romská vynalézavost například v podání Gejzy Demetera (Demeter 1995: 67), kde svaté rodině přístřeší poskytují právě Romové.

Proces čerpání informací z majoritních poznatků je primárně velice přirozený. Upozorňují na něj Marušiaková a Popov na příkladu legendy o řece *Cigan*, která zatopila celé území Indie (či Afriky) a způsobila tak, že Romové žijí roztroušeni po celém světě. Jméno řeky „Cigan“ nenechává čtenáře o směru transferu příběhu na pochybách (Marušiaková & Popov 1995: 29, 34).

Domnělý egyptský původ ve své legendě nechává stranou Laci Tancoš (Tancoš 1994: 6), který staví již na novějších poznátcích o původu Romů. Kromě další ukázky „práce s fakty“ je mimochodem také názorným příkladem pro rozpaky, kam vyprávěný příběh zařadit. Stylem a zaváděním fiktivních postav „romských baronů“ Kvika a Dára se tváří jako smyšlený, bájný příběh, avšak v detailech pečlivě sleduje romistický diskurs o cestě Romů z Indie na Slovensko. Jmenuje odebrání dětí za Marie Terezie, osídlovací snahy císaře Leopolda, nacistické koncentrační tábory a končí obávaným kapitánem Pačajem. V rozhovoru s Milenou Hübschmannovou z roku 1979 Laci Tancoš navíc ještě uvedl, že „romští baroni“ Kvik a Dáro do střední Evropy dovedli čtyři skupiny Romů (Tancoš 1979).

Vzhledem k velké sociální vzdálenosti mezi Romy a majoritou není šíření vědeckých poznatků mezi Romy úplně triviální záležitostí. Indický původ Romů zůstává dvě století po svém objevení neznámý i pro velkou část majority. V této perspektivě proto může zmínka o Indii až překvapit. O nejistém postavení indického původu v rámci romských vyprávění o původu svědčí kromě pochybností zmíněných v úvodu například i poznámka o tom, že se děj daného příběhu podle jiných vypravěčů mohl zrovna tak odehrát v Africe (Marušiaková & Popov

1995: 34). Je lákavé se domnívat, že Romové s přímým přístupem k akademickým zdrojům (a obzvláště romští badatelé jako Ian Hancock, Vladimír Kalinin apod.) budou hlavními nositeli nové tradice indického původu, ale pokud nejsou známy mechanismy pronikání informací do různých sociálních vrstev romské společnosti, a tím ani způsob šíření takovýchto kulturních statků, bude se z pohledu „normálního“ Roma jednat o pouhé další spekulace, srovnatelné s legendami došavadními.

| Soske hin o Roma pal calo svetos |
Ján Širo Oláh |

2.2. Zárodky představy o kolektivním původu

Primární teorie o původu představují jistý předstupeň celoskupinových legend nebo alespoň zdroj námětů a opírají se o vlastní či rodinnou paměť – jako v odpovědi sedmasedmdesátileté M.L. na otázku, jestli ví, odkud pocházejí Romové: „*Kala hin Stara Višňatar. Kala so kadaj bešen, ... jon nane andre narodzimen, jon Stara Višňatar.*“ (Ti jsou ze Staré Vyšné. Ti co tady bydlí, ... se tu nenarodili, oni jsou ze Staré Vyšné.)

Obdobně patrně odpovídali Romové i při svém příchodu do Francie v 15. století („Jsme z Čech.“ – francouzsky *Bob`eme*). Dodnes se tam pro jejich označení užívá pojem *Bobémien* (Cikán). Tento lidský úzus byl zřejmě mocnější než zprávy intelektuálů-kronikářů z celé Evropy, kteří do svých kronik zapisovali zprávy o návštěvnicích z malého Egypta (Fraser 1998: 81-82). Alespoň na severu Francie měl tento lidový název do devatenáctého století oproti označení odvozeného ze slova Egypt (jako např. dodnes na jihu „*Gitans*“) navrch. Zpráva z města Millau skloubila obě možnosti do jedné: Přijatí Romové se vykazovali glejtem, který byl vystaven hraběti Tomášovi „z Malého Egypta v Čechách.“ (ibid: 82) Spontánní odpovědi na otázku po původu odkazují zřejmě častěji na bezprostřední paměť, ať už v současnosti nebo kdysi v minulosti .

Z citované odpovědi M. L. nevyplývá, že by si nebyla vědoma širší skupiny Romů, protože v dalším hovoru parafrázuje legendu o krádeži hřebíku pro Krista. Asociace jádra otázky (*o Roma*) s místními Romy nebo jejich nejblížejšími mohla vyplynout ze situace nebo předchozího hovoru.

Dalším aspektem kolektivní historie je odvozování osobního nebo rodového původu od šlechticů či jinak slavných či úspěšných osob. Věhlas hrdiny je i oblíbeným prvkem čistě smyšlených příběhů, pokud tuto distinkci dokážeme vůbec udržet. Kolektivní hrdost na představitele vlastního etnika/národa, projevující se při sportovních utkáních (viz heslo v úvodu) či například v kultu Čechů úspěšných v zahraničí také konstruuje individuální pocit úspěchu na základě jediné spojitosti – etnického původu (což je o stupeň méně přímé než odkaz do vlastní rodiny). Pro názornost připomínám legendu Magdy Hoffmannové o bujarém životě Marie Terezie (Hoffmannová 2001: 111), kterou nikdo než Rom nedokázal uspokojit. Legendu autorce vyprávěl její děda a uzavíral ji slovy o svém vlastním dědovi: „*Muro papos sas grofos u mire neni hine cisarkatar.*“ (Můj děda byl šlechtic a moje tety pocházejí od císařovny).

Dalším způsobem heroizace individuálních dějin je vyzdvihování zásluh legendárního zakladatele rodu, jako např. v legendě o Bogovi a Jivovi, kteří založili dva významné olašské rody v Česku a na Slovensku – Bougeštů a Jivošťů (Stojka 2001: 126). Po uplynutí delšího času od založení rodu se činy „praotců“ legendarizují. Podobnými legendami jsou spontánní teorie o osobním nebo rodinném původu, jako např. v rozhovoru se Štefanem Kačaním, který své předky situuje do Jugoslávie (RDž ňilaj 2005) nebo nejasnosti kolem italského původu Andreje Pešty (viz článek v tomto čísle). Jak upozorňuje Casimir (1987: 385), při komunikaci s okolím je vědomí o vznešeném původu výhodou, to však nevrhá nikterak jasnější světlo na otázku, proč se Romové při svém příchodu do Evropy představovali majoritě honosnými tituly.

Odpověď na otázku po původu, která by sahala do minulosti dále než přímá mezigenerační či rodová paměť a dala by se tudíž vykládat jako vážněji míněná snaha o vysvětlení kolektivního prapůvodu, není nutně ukotvená v kolektivní paměti každé etnické skupiny. Nicméně i při absenci konkrétnější představy o skupinovém prvopočátku je vědomí o jeho existenci nepřímo potvrzováno například odkazy na odvěkou platnost tradic. Peter Stojka například vysvětlení vedoucí role muže v rodině uzavírá formulí, že: „*žal le Romenca, míte le Vlašika Rom trajin pi luma*“ (toto mezi Romy funguje odkdy žijí olašští Romové na světě) (Stojka & Pivoň 2003: 67), anebo „*míte-j pi luma e Rom*“ (odkdy jsou na světě Romové) (dtto: 77). Na jiném místě uvádí, že Romové mají svůj jazyk „*míte le Rom Rom-i*“ (odkdy jsou Romové Romy).

Některé legendy primárně nemíří k objasnění původu, ale k vysvětlení současného stavu. V hávu *paramisi* zaznívá například v ruské legendě „*Soske hin o Roma pal calo svetos*“ (Proč jsou Romové na celém světě, ve slovenské romštině otištěna v *Romano Gendalos* 12/1993, s. 10) i vcelku pragmatická úvaha: „*Darekana o Rom khasoro čorelas [vaš o grast], aľe sako dřves pes na delas te čorel. Avke o Rom tradelas le dromenca, buteder bokhalo sar čalo. (...)*“ (Kdysi Rom

kradl seno [pro koně], ale každý den to nešlo. Tak kočoval, víc hladový než sytý. Vůz měl plný věcí a dětí, a tak se po cestě postupně utrousil tu hrnec, tam dítě, a Romové tak žijí dnes na celém světě.) Tutéž legendu, ovšem bez úvodní ekonomické interpretace, nám do tohoto čísla zaslal i Kalderaš Jorge M. F. Bernal.

2.3. Původ legend a vztah k nim

Původní autor vyprávěného příběhu bývá zřídka kdy známý. Většinou vypravěč s příběhem přichází rovnou *in medias res*. Je ovšem třeba mít na paměti fakt, že většina příběhů o původu je dostupných v psané podobě, tedy po určitých nezdokumentovaných redakčních zásadách. Dokonce i samotní zapisovatelé mohou úvodní poznámky vnímat jako balast, které nejsou součástí vlastního příběhu. V prepisech rozhovorů s Romy, které natočila Milena Hübschmannová, se najdou místy hned poté, co dotyčný dovypráví *paramisi* (ne nutně o původu Romů), odpovědi na otázky, od koho příběh slyšel, a stejně tak i na závěr řady pohádek, které Milena Hübschmannová publikovala (Hübschmannová 1999). Podobné drobné poznámky o tom, odkud vypravěč svůj příběh zná, ale najdeme i jinde (např. Mode 1985: 211). Z toho lze usoudit, že i pokud někdy existovala tradice odkazování na původního autora vyprávěného příběhu, nebyla tak silná, aby jedinci odkaz na autora nemohli vypustit (a nemusela tak být vyvolána zapisovatelem). Pokud už vypravěči uvádějí, odkud příběh znají, jedná se o některého ze starších příbuzných nebo o jinou starší váženou osobu, případně gádže či gádžovskou knížku. Legenda olašské Romky Mohácsi Sándorné, kterou natočila Ágnes Daróczi (Daróczi 2003), začíná takto: „*Šunen kathe: Kadí me šundem kathar mure paposki phen, kon phuri romni sas, ba vi voj katar peski mami ašundas la, taj šaj dikhen, ke phurimata si andre.*“ (Poslouchejte: Tuto [pohádku] jsem slyšela od sestry mého dědečka, která byla stará Romka, a i ona ji už slyšela od své babičky. Sami můžete posoudit, že obsahuje skutečně staré [pravdy].) Mohlo by se zdát, že se zde jedná o projev typický pro olašskou komunitu, která běžně uvádí písně, proslovy nebo větší příspěvek do debaty úvodní formulí. Zařazení citovaného úvodu do daného vyprávění však nebylo úplně spontánní – vypravěčka si je takto přála doplnit před otištěním. Potřeba dokladovat své výroky odkazem na autority mohla vzniknout teprve při konfrontaci s představou

| První číslo časopisu *Romano Gendalos* |

uveřejnění. Přítomnost úvodního (nebo závěrečného) odkazu na pramen je přitom třeba odlišovat od obecných úvodních formulí, typických pro olašské pohádky, ve kterých slouží pro navození patřičné atmosféry nebo souznění s posluchačem (viz Cech & al. 2000).

Tradované i autorské příběhy spojuje mj. dikce, která zavádí posluchače do vzdálené minulosti, nespočívá tedy v jejím odkrývání. Styl vyprávění tudíž prozrazuje něco o víře autora v to, co předkládá: Úvodní formule typu „kada (so tumenge varekava,) pes ačhiľa čirľa“ (tento příběh se stal kdysi dávno) anebo úvodní odkaz k vyšším světům – viz např. úvodní formulka „mire guleja, bachtaleja“ (můj sladký, požehnanný), a další místa, kde se objevuje slovo *o Del* (Bůh) – signalizují, že primární není snaha o pravdivost. Šalamoun Daniel-Diliňakos svůj postoj jasně odkrývá: „Ale to je taková pohádka, to není důkladná historická pravda.“ (Hübschmannová 1999, s. 247). Naopak teorie, které usilují o (vědeckou) pravdivost, začínají rovnou tvrzením o nedokonalosti či mýlkách dosavadních představ, aby tak nově předkládaná hypotéza mohla patřičně zapůsobit. Své vlastní přesvědčení odhalí týž Diliňakos později v následujícím rozhovoru (Hübschmannová 1999: 261). Po úvodních slovech „Ale původně to bylo tak:...,“ pokračuje:

„Romové byli kdysi bohatí, měli spoustu zlata a stříbra stejně jako Židé. A jeden starodávný Hitler, ne tenhle, co teď byl v poslední válce, ale jiný, dávnověký Hitler, začal pronásledovat Židy i Romy. Museli jsme utéct. Utíkali jsme, až jsme došli k moři. A jak dál? Lodě jsme neměli, se zlatem a stříbrem se plavat nedá. A tak jsme to zlato a stříbro museli zanechat na břehu a přeplavali jsme. Ale na moři byla bouře a ta nás rozházela do všech stran. Jednoho vyhodila do té vesnice, jednoho do jiné vesnice, pár lidí tady, pár lidí tamhle. Nezbylo nám nic než chytrost. Romové jsou chytřejší, stoprocentně. Ale na co? Na co jsou chytřejší? Jen na to, jak by se k něčemu šikovně dostali, jak by ukradli zpátky, co jim bylo ukradeno.“

Výpověď jsem uvedl celou, neboť velmi názorně ilustruje v úvodu zmíněnou obtížnost dělení na „legendy“ a „teorie“ podle faktičnosti.³

3 Romské jméno pana Daniela ostatně poskytuje ilustraci pro spleť cest, jimiž prochází kulturní statky Romů: (starý) romský kořen *dilin-* (hloupý) byl rozšířen o slovanský substantivizující sufix *-ák*, a výsledné slovenské slovo *diliňák* bylo převzato zpátky do romštiny pomocí adaptačního sufixu *-os*. Přiblížit se ještě méně průhlednému slovesnému folkloru se zdá s ohledem na toto jediné slovo nemožné.

2.4. Motivace

Stejně jako zdroj legendy se ani motivace při vyprávění většinou netematizuje, a proto lze maximálně uvést indicie s ní související. Navíc většinou chybí i záznam okolností vyprávění, ze kterých by mohla vyplývat alespoň motivace deklarovaná. Otázka motivace přitom může být velmi důležitá, jak je vidět na středověké diskuzi o egyptském původu Romů (viz výše) i obecně při hodnocení jednotlivých existujících teorií o původu Romů (viz otázka statusu předků Romů na půdě Indie). Domácí měli potřebu hodnotit nově příchozí cizince, a při prvních kontaktech byl pro jejich formující se společenské zařazení významný každý detail. V dobových svědectvích je otázka původu Romů často zmiňována, a proto musela zaujímat ústřední roli i při prvním kontaktu s Romy. Z různých důvodů se o něm šířily nepříznivé teorie. Jiné postoje k otázce původu se nacházejí těžko. Třeba I. Okely (dle Stewarta 2005: 34) zcela odmítá tvrzení o mimoevropském původu Romů. Stewart (2005: 209) považuje odkaz na cizokrajné kořeny Romů za příliš laciný způsob vysvětlení jejich jinakosti a klade si za cíl uchopit souhru romské a neromské kultury z pohledu aktuálního soužití. Důvodem, proč otázku původ Romů neklade do popředí, je především nedostatek důkazového materiálu.

V jednom z analyzovaných vyprávění o původu najdeme příklad situace, kdy vypravěčka považovala za nutné sdělit, jak ke svému zjištění dospěla. Právě v souvislosti s pohádkově bohatou „pravlastí“ Romů, nacházíme další zdůvodnění pro vznik legendy o původu. Za možnost nahlédnout do způsobu, jak M.B. pátrala po původu svého rodu, vdčíme opět Mileně Hübschmannové (Hübschmannová 1982). Místo relativizujícího úvodu se M.B. odvolává na majoritní instituci:

Me mange jekhvar manglom Plzñate varesa-
vi statistika pal o Roma. Kamavas te džanel,
sar dživen o Roma, khatar pochadzinen, sar
pe – man zaujiminavas pal kada vecos, kaj
khatar sam. Tak pravje odoj man dodžanlom
pal kaja kasta, pochadzinas andal e južno In-
dija. Odoj pal oja kasta pravje vakernas. Has
kralis – amen samas nekarvaleder manuša,
so vubec egzistinlas pro svetos. O Roma pre-
vladinenas, strašne but somnakaj len has, no
strašne barvale has. O pisišagos imar akor le
Romen has. Aľe na samas Roma, vičinahas

Jednou jsem si v Plzni vyžádala statistiku
o Romech. Chtěla jsem vědět, jak žijí Romo-
vé, odkud pocházejí, zajímala jsem se o to,
odkud jsme. Právě tam jsem se dozvěděla
o této kastě. Pocházíme z jižní Indie. Právě
o té kastě hovořili. Měla krále – byli jsme nej-
bohatším lidem, který na světě vůbec existu-
je. Romové vládali, měli strašně moc zlata,
byli hrozně bohatí. Tehdy měli Romové i pís-
mo. A dověděla jsem se, že jsme se nejmeno-
vali Romové, ale jinak. A potom byl tento lid
velmi silně nábožensky založen. Toho, kdo

amen inakšeder, oda man na dodžanľom. Paľis has igen naboženski založimen o ľudos. A ko na has ajso barvalo, abo kaske pes na kamelas te kerel buťi, tak les vilučinenas andal oja společnost a mušinelas te džal pal ola hradbi, la společnostatar les tradenas avri a na šmejnlas pes ke ňikaste te hlašinel. A oda has but kajse manuša, so na has barvale nebo so na kamenas te kerel, tak olen tradne avri, a tak amen rozprchňindam pal calo svetos. Tak oda man odoj dodžanľom. A oda has ľiďi, so has strašne barvale, sar h'akana hin o barvale, o čore hin.

nebyl tak bohatý, anebo nechtěl pracovat, vyloučili ze společnosti. Musel opustit hranici, vyhнали ho ze společnosti a nesměl se nikde přihlásit. A takových lidí, kteří nebyli bohatí nebo co nechtěli pracovat, bylo mnoho, a všechny je vyhнали. A tak jsme se rozprchli po celém světě. To jsem se tam dozvěděla. A to byli lidé, kteří byli strašně bohatí, oproti těm jsou ti dnešní bohatí chudáci.

Kromě odkazu na bohatství, ze kterého by se mohla vyvinout i nová legenda, shrnuje zpráva M.B. i prvky z jiných legend, protože se dotýká i otázky písma, etnonymu, rozptylu Romů. Jí samotné šlo výslovně jen o samotné pátrání po původu, ale výsledek vyzněl z pohledu kolektivního původu příznivě a tudíž uspokojivě. I jindy bývá motivace vzniku legendy skrytá, ale přesto se můžeme ve smyslu šlechtění rodové genealogie (viz výše) domnívat, že existuje souvislost mezi vyzněním obrazu Roma v legendě a její atraktivitou. Mezi Neromy by stěží mohla kolovat legenda, která Romy a jejich chování vychvaluje nebo alespoň omlouvá. Nicméně ani v tomto případě nevíme, zda původní legenda mezi Romy neprodělala obměnu hlavních protagonistů.

Do jiné motivace nám dává nahlédnout Margita Reiznerová v závěru legendy *Romano gendalos* (Romské zrcadlo) o roztržitěném talismanu-zrcadle. Tato povídka dala jméno i časopisu *Romano gendalos* a jeho následovníkům, a její hlavní motiv se také stal námětem jednoho z pohádkových příběhů večerníčkového seriálu Katariiny Lillqvist uvedeného pod jménem „Mire bala kale hin“.⁴ Reiznerová svou legendu poprvé publikovala v nultém čísle zmíněného periodika a uzavřela jej výzvou (Reiznerová 1991: 5):

4 Anotováno v *Romano džaniben* jevend 2004, s. 246-247.

Akana kamen o Roma te džanel, ko hine, khatar avle, vaš oda pen roden, phučkeren, kaste hin kotororo gendalos, kaj les te thoven pale, sar sas. But paňi predžala, midig les o Roma sthoveňa pale, sar sas. But paňi predžala, midig les o Roma sthoveňa, midig džanena savoro, so džanenas čirla. Kaste hin kotororo ole gendalostar, Romale, avas rodas, so sigeder o gendalos sthovaha, feder ela!

A dnes chtějí Romové znovu poznat, kdo jsou, odkud přicházejí a proto hledají a vyptávají se jeden druhého: „Lidi, kdo z vás má ještě kousek zrcadla, abychom je mohli poskládat znovu dohromady?“ Mnoho vody ještě uplyne, než budou Romové vědět a znát všechno, co věděli dříve. Kdo máte aspoň střípek zrcadla, Romové, pojďte, složme je dohromady! Čím dříve, tím lépe!

Hlubší, filozofičtější motivace se zjišťují, neřkuli dokazují, ještě hůře. Casimir (1987: 385) ve svém článku o legendách o původu u kočovných skupin cituje Luiga (1985), Wrighta & Dirksa (1983) a Daye (1984), kteří u legend těchto skupin rozlišovali historickou a ekologickou interpretaci. Podle historické interpretace se legendy stávají součástí historie daného společenství. Tomuto výkladu se blížím, když se zabývám paralelami pátrání jedinců po osobní, rodové a celo-etnické historii, k čemuž mě vede přístupný materiál a historizující škola (Hübschmannová jako indoložka). Podle ekologické interpretace jsou legendy reflexí životní strategie, anebo – v případě majority – odůvodněním přístupu k dané menšině. Casimir navíc zmiňuje interpretaci psychologickou a tvrdí (1987: 385), že ve vnímání majority existuje rovnováha mezi dosaženým statutem, proviněním proti daným normám a hodnotám a trestem. U kočovných skupin pak podle něj legendy o původu slouží hlavně k tomu, aby tuto kauzalitu obrátily naruby. Svým nositelům přinášejí útěchu v tom, že vinu za jejich současný bídňý život svalují na jejich dávné předky, a zároveň jim dodávají argumenty pro pokračování v porušování majoritních norem a hodnot. Pokračování tohoto schématu i u usedlých Romů není těžké chápat jako jeho setrvávání v nových podmínkách.

3. Motivy

Vlivy majority, původ a účel tvorby legendy a jazykové podobnosti, na které jsem zatím upozornil, jsou významnými kontextovými faktory. Do centra mé pozornosti se nyní dostávají jednotlivé motivy vlastních příběhů, které zde kategorizuji primárně podle původce události. Vykonavatelem bývá často vnější moc, ale jednou reaguje na předchozí chování Roma či romského společenství, jednou jedná svévolně. V obou případech může být zásah míněn dobře nebo špat-

ně, a důsledek může tedy být příznivý nebo zhoubný. Pouze příběhy založené na spoluúčasti Romů dělím dále podle dopadu na ně na „zásluhy“ a na „dědičný hřích“. Hodnocení toho, co je považováno za příznivé a co ne, vychází ze současného, zčásti majoritního pohledu a představuje jen první přiblížení. Další práce by se měla více přihlížet k původnímu romskému vnímání.

Vyskytují se také legendy založené na etymologii určitého slova spojeného s Romy. (Lidová) etymologie je vděčným zdrojem výkladu historie, protože si vystačí s konstatováním fonetických paralel nebo určitých společných asociací. Etymologie může fungovat jako nosný článek konstrukce určité legendy anebo jen jako jeho doplněk či další potvrzení.

3.1. Etymologie jako zdroj námětů

Některé legendy o původu se odvíjí od snahy po vysvětlení etymologie výrazů *Rom* či *Cikán*. V tom se „lidová tvořivost“ shoduje s akademickou romistikou. Hledání slovních podobností se týká označení samotného etnika, ať už ve své exonymní (*Cikán*, *Gypsy* apod.) anebo autonymní formě (*Rom*, *Sinto* atd.), v případě jihobalkánských Egypťanů pak i obou dvou. Bulharský *Rom Živko Georgiev* například vychází z toho, že každé z obou jmen označuje jinou, etnický odlišnou skupinu. Skupinu Romů podle něj tvoří potomci indických žoldnérů najatých římským císařem Trajanem (proto „Roma“), zatímco *Cikáni* povstali z kmene žijícího ve střední Asii, který získal své jméno od Čingischána, v jehož armádě sloužili (Marushiakova & Popov 1995: 46-47). Stejným směrem se ubíraly myšlenky spíšského vzdělance Augustiniho ab Hortise (Augustini 1994: 112), když od Čingischána odvozoval jméno *Zindel*, které bylo zmíněno v bavorských kronikách Aventina jako jméno krále skupiny Romů. A například *Laci Tancoš* bez bližšího vysvětlení mluví o změně označení z „*Cikáni*“ na „*Romové*“ při příchodu do Evropy.

Petko *Rachov Slaveikov* vidí původ Romů v Egyptě, protože podle něj je slovo „*cikán*“ – přes doloženou skupinu *Athinganoi* – odvozeno od obyvatel města *Atény* (*Athenanoi*), které samo bylo podle bájí založeno Egypťany. Dalším důkazem je pro něj množství slov řeckého původu v romštině (Marushiakova & Popov 1995: 36-39).

Minimálně v polsko-československém prostoru se pojem *Cik/gán* a odvozené *cik/gá-nit/t'* používá i sekundárně pro označení negativních vlastností a chování, které jsou Romům stereotypně přisuzovány (pro češtinu viz Československá akademie věd 1989, heslo „*cigánit*“). Ve snaze pátrat po svém původu pak tyto druhotné významy (toulák, zloděj, lhát apod.) někteří chápou jako primární, čímž vzniká podnět pro jednoduchou etymologii: kdo *cikánil*, staň se *Cikánem*. Například *Šalamoun Daniel-Diliňakos* tak vysvětluje ve své humorce, že poté, co *Rom* zalhal *Bohu*, „nám každý *gádžo* říká *cikán*“ (Hübschmannová 1999, s. 234).

Pro funkčnost této paralely je nezbytný majoritní jazykový kontext. Stejný příběh vyprávěný v romštině ztratí pointu a ilustruje tak, že spojení nemohlo vzniknout v romsky mluvícím prostředí (Miko 2004). Totéž lze říci i o modernější verzi s paradigmatickou změnou apelativa „Cikán“ na „Rom“ při překladu do majoritního jazyka. Příběh se stále traduje, ale zní méně přesvědčivě, protože schází asociace slova Rom s konotací „lhář, zloděj“, popřípadě musí být doplněn citací z majoritního jazyka:

U so tumen duminen, hoj khatar avle o Roma?

Khatar avle? Krátký proces a odpověď.
Sar le Devlores thode pro kerestos, ta o gadže les džanas te ukřižinel, na, o Roma ačhle Romanca avka, soske hin le Devlores pro kerestos pindre jekhetane, bo čorde o karfin. No vaš oda, hoj čorde o karfin u hoj ňiko pes na priznajindžas, ta ačhle Roma na. No a u gadže phenenas avka: „Ten, kto ukradol klíneč a nepřiznal sa, ten je cigán.“ Vaš oda ačhle o Roma Romanca.

A co si myslíte, odkud Romové pocházejí?

Odkud přišli? Krátký proces a odpověď. Když přibili Ježíše na kříž, když se ho gádžové chystali ukřižovat, Romové se stali Romy v souvislosti s tím, že Ježíš má nohy přibité dohromady – oni mu ten hřebík totiž ukradli. Stali se Romy, protože ho ukradli a nikdo z nich se nepřiznal. A gádžové řekli: „Kdo ten hřebík ukradl a nepřiznal se, to je cikán.“ A proto se stali Romové Romy.

Další poměrně velká skupina legend vychází z homonymie autonymu „Rom“ a názvu kdysi nejvýznamnější evropské metropole a sídla nejvyšší křesťanské autority – Říma (*Roma*). Exonymem a tím i homonymem s mezinárodním názvem města Řím se tento termín stal v majoritním jazyku v Československu až začátkem 90. let. Konkrétní podoby legendy se odvozují od různých postav a příběhů, která toto město v myslích jednotlivých tvůrců asociuje. Např. u Emila Ciny (Cina 1994: 14) jde o místo, kde našli Romové své božské poslání:

Jekhvar džanas pal o drom the dikhle aver manušen, sar vakeren pal o Del. Dine lenca дума the ola manuša lenge phende, hoj hin jekh foros, so pes vičinel Roma, the kodoj dživel jekh manuš, so le Devles zaačhol. Na kampla lenge duvar te phenel, takoj gele te rodel koda foros. ... Gele paš o jekbareder manuš andro foros u jov lenge vakerlas pal o Del a palis phenda: „Dživen savore jekhetane andro jilo le Devleha!“ Le manušen andal e Khameskeri phuv esas imar Del.

Po své cestě narazili na skupinu lidí, kteří měli ústa plná Boha. Oslovili je a dozvěděli se o městě Roma, kde měl žít boží zástupce. Přesně to chtěli slyšet, a ihned se vydali hledat toto město. ... Vyhledali nejvyššího představitele a ten jim vyprávěl o Bohu a své vyprávění uzavřel takto: „Všichni žijte v pokoji s Bohem v srdci!“ A tak lidé ze Sluneční země získali svého Boha.

Sama podobnost dvou slov však jako argument nestačí, toho jsou si vědomi všichni, kteří se původem Romů zabývají, vědci i laici. Argument je třeba podpořit dalšími důkazy. Například pan Dudi-Koto si všiml paralel ve znění jména řeckého ostrova Delos s romským výrazem pro Boha – *Del* (Hübschmannová 2000: 18-19), ale o možné spojitosti by zřejmě dále neuvažoval, kdyby ostrov ležel jinde než v oblasti, o které věděl, že je s původem Romů spjata.

Spojení se hledá nejen v takto nepřímých souvislostech se známými historickými postavami jako Trajan nebo Čingischán (Marušiaková & Popov 1995: 46-47).

3.2. Vnější vůle

Následně se budu zabývat těmi motivy legend o původu, v nichž Romové nehrají roli aktérů, ale jsou předmětem rozhodování jiných. První z nich je mezi Romy velmi rozšířená a ani její místní varianty se od sebe příliš neodlišují. Například Rajko Djurić (1980: 24) ji považuje za vůbec nejznámější. Tato legenda mimochodem ilustruje také výše zmíněnou důležitost otázky sebehodnocení. Vykresluje totiž Roma jako nejpovedenější ze tří božských pokusů o stvoření člověka. Zde uvádím pouze její stručnou verzi, citovanou dle M. Z. (nar. 1958, viz Miko 2004):

O Deloro ... džal te pekel maro. Ta kerđas peske chumer u thodas andro bov te pekel, no a duma delas, duma delas u o maro leske prilabilas, ilas avri u phenel, te prilabilas, ta oda hela čerňochos. Akana hinke thodas aver chumer hinke. Pekel, pekel, aľe: „... te na labol, lav avri o [maro] parno. Ta kada hena o gadže.“ Aľe akana mek Roma na has, akana phenel: „Akana mušinav te del pozoris.“ Pekel, pekel, hinke kerđas chumer, thodas te pekel u dikhelas andre rura, kaj te na labol u phenel: „Joj, kajso šukar maroro!“ U phučen lestar: „U ko avela ada?“ O Del phendás: „Oda hena Roma.“ Vaš oda hine o Roma ajse šukar pripekle.

Pánbůh jde upéct chleba. Udělal těsto a dal ho péct do trouby. Mezitím si povídá a povídá a chleba se mu připekľ. Vyndá ho a řekl: „Při-pálilo se to, tak to bude čerňoch.“ Pak tam dá ještě další těsto, peče, peče, ale: „...aby se nespálilo, vyndám ho bílé. Tak to budou běloši.“ Tehdy ještě neexistovali Romové. Pánbůh si teď řekl: „Tentokrát si musím dát pozor.“ Peče dál, udělá nové těsto, peče ho a dívá se přitom do trouby, aby se nespálilo. A povídá: „No ne, takový krásný chleba!“ Všichni se ho ptají: „A kdo bude tohle?“ A Pánbůh odpověděl: „Toto budou Romové.“ Proto jsou Romové tak hezky připečení.

Legenda byla nahraná při první návštěvě u paní M.Z., kdy proto zřejmě nepanovala atmosféra příznivá tomu, aby své vyprávění náležitě rozvedla. V literatuře najdeme i bohatší verze této legendy (např. Hübschmannová 2003: 21, Daróczi 2003: 9).

Jinou legendu, která také reflektuje barvu pleti, zaznamenal Karoly Bari. Tomu ji vyprávěl Ferenc Ferkina Kolompár (Bari 1990: 21): Dva lidé zachránili před drakem slunce a měsíc tak, že je odnesli holýma rukama. Ten, který nesl slunce, se spálil a zůstal – oproti druhému, gádzovi – tmavý. Na obou případech zaujme, že tmavou barvu pleti interpretují pozitivně, narozdíl od mezi Romy běžného kladného hodnocení bílé pleti (a méně nápadného vzhledu při vědomí diskriminační síly nápadně tmavší pleti v „bílém“ prostředí).

Zatímco v těchto legendách jsou Romové „kladnými hrdiny“, v jiných se spíš ocitají v pozici „poražených“. Například v jedné humorce z Katalánska poručí Ježíš Romům, aby chodili pěšky a žebřali. Lhát je přitom naučil dle této legendy sám svatý Petr, protože si sám u Ježíše získal výhodu podvodným jednáním (Mode 1984b: 5). Pohádka bulharských Romů Mechmeda Jumerova a Bonju Vasileva zase ironicky reflektuje rozdělování statků na počátku věků: Turci si od pána Boha odnesou na přání bohatství, krásu a moc, Bulhaři práci, a když si Romové na dosavadní Boží postup stěžují a označují ho za nehorázný, získají do rodového vínku právě nehoráznost (Mode 1984b: 382).

Tím, kdo dle legend rozhodl o osudu Romů, však nemusí být jen vyšší boží vůle. Například podle Heleny Demeterové (1995: 4) se museli Romové rozloučit se svým bohatstvím proto, že jejich původnímu království hrozilo rabování ze strany bílých zloduchů. Před hrozbou je varoval sám Bůh a oni celé své bohatství kdesi zasypali pískem. Kde tento poklad leží, vědí jenom tři královny dcery, na jejichž příchod čekají Romové dodnes. V Bulharsku a Řecku je zase rozšířena legenda o tom, jak Romové přišli o písmo – ukradli jim je Židé jako trest za to, že je donutili pracovat (Marushiakova & Popov 1995: 26-27, 32-33). Vzhledem k tomu, kdo je dle legendy zvýhodněn a kdo poškozen, ji musíme v první linii považovat za původně romskou. Absence písmo – jedna z charakteristik popisující situaci Romů – je zde způsobena lidskými, nikoli božskými bytostmi. Otázku, proč Romové nemají písmo, vysvětluje v legendě zaznamenané Rade Uhlíkem po svém Devlija Sulejmanovićová z Bosny (Mode 1983: 503): při pokusu zachránit královnu před povodní utone i král a romské písemnictví, které po sobě zanechali, sežere hladový osel.

Jednou ze společenských úloh jedné ze skupin Domů bylo a dodnes je, pamatovat si (báje) rodové příběhy svých „patronů“ a ty pak pro ně při určitých příležitostech reprodukovat (Hübschmannová 1995: 62). Mezi Romy se toto umění – a bohatství – dávno ztratilo, jakoby je sežral osel. Další fantastická romská vlastnost, umění vyprávět, se začíná vytrácet teprve v těchto desetiletích, a pokud si nenajde novou životaschopnou formu, je možné, že zanikne také.

V analyzovaném korpusu se však objevily i legendy, které se vymykají nastíněné kategorizaci – jejich jednání či odchod z dávné země v nich není vynucen vnější mocí, ani není trestem či odměnou za „prvotní čin“. Například v již autorské legendě Emila Ciny⁵ (Cina 1994: 14) opustí Romové svou pravlast na vlastní pěst, bez nátlaku či varování, pouze proto, aby hledali morální vedení, jinak řečeno svého Boha. V tomto kontextu vyniká i krátká povídka Romů z Ruska. V ní na své cestě potkají kočovní Romové Boha a Slunce, kteří je požádají o rozřešení jejich sporu o to, kdo je z nich užitečnější. Setkání s vyšší mocností však v tomto případě neznamená pro romskou skupinku prvotní událost, ze které by vyšli jako hrdinové či jako poražení, – vůbec se jich nedotkne. A kočovný způsob života, běžně podávaný jako nežádoucí, se tváří v tvář vyhocenému konfliktu mezi Bohem a Sluncem promění ve výhodu. Romové totiž znesvářeným stranám odpovídají: „My tu nikoho neznáme. Nejsme odsud, my kočujeme a obchodujeme s koňmi.“ (Mode 1985: 493)

5 Jeho legenda zmíněna již v 3.1.

3.3. Romské zásluhy

Kromě takových námětů legend o původu, jakými jsou chudoba, kočovnictví, široké rozšíření, zlodějství, atp., které přísluší jak romskému, tak i majoritnímu autorství, se v analyzovaném korpusu nalézají i takové motivy, které svým charakterem přináležejí spíše romskému autorství. Motivy spojené s romskými řemesly (popř. hudebnictvím či jinými způsoby obživy) mohly zvyšovat prestiž celého společenství, neboť byly zdrojem bohatství i kolektivní chloubou. Romové měli asi větší motivaci k vytváření a tradování mýtů založených na bájných hudebnících nebo kovářích než příslušníci majority.

Odhlédneme-li na chvíli od otevřených otázek v souvislosti s přesnějším určením indické etnogeneze Romů a budeme-li uvažovat o Domech jako přímých předcích Romů, můžeme vycházet z velice staré legendy o původu hudební tradice jednoho domského rodu, Badžů (Briggs: 43 podle Hübschmannová 2000⁶). Manbír, „praotec“ Badžů, se nebojí houští a nebezpečí, aby natrhal květiny svému Bohovi. Když ho Bůh zato chválí, radostně si zabubnuje na břicho. Bůh si všimne jeho citu pro hudbu a přidělí mu profesi hudebníka a jméno Badža (podle *badža!*, hindsky „hraj!“). I zde působí vnější boží moc, ale na základě poznání domské (romské) ctnosti.

Další linie legend založených na typicky romském řemesle se odvíjela od toho, že Romové coby žadani kováři vyrobili hřebíky pro ukřižování Krista. V jedné verzi jich zhotovili pro jistotu pět, ale pátý pak ukradl pastýř (Marušiaková & Popov 1995: 27-28,32-33). V jiné verzi už měli zaplacený i čtvrtý hřeb, ale ten stále nechtěl vychladnout, čehož se Romové vylekali a uprchli do světa, kterým putují dodnes (Casimir 1987: 379). Casimir rovněž uvádí další vyústění legend na téma Romové a hřeby pro Krista.

Existují i další legendy, které tematizují spojení hřeb – ukřižování – krádež, ale nevycházejí přitom z řemeslné zručnosti Romů. Naopak staví spíše na negativních stereotypech a jen těžko je možné je považovat za původní romskou tvorbu (Hübschmannová 2002: 68), přestože se jedná o legendu mezi Romy velice rozšířenou, a to v různých obměnách (Casimir 1987: 379). Za původní romské verze lze považovat spíše ty legendy, které zdůrazňují soucit s pokorným Kristem nebo nesmělost, díky níž se Romové nebránili hřeby vůbec vykovat. Například v podání anglického Roma Ambrose Smitha (romsky Petulengro, tedy kovář) bylo romské ženě Ježíše líto, a proto mu na křížové cestě jeden z hřebů ukradla. Před následným soudem se potom hájila, že se už sedm let nedopustila žádné krádeže, a proto jí posléze Bůh povolil, aby jednou za sedm let mohla něco ukrást (Petulengro 1935: 130).

6 Viz překlad této legendy do romštiny v tomto čísle.

Verze legendy o ukřižování, ve které Rom ukradne čtvrtý z vykovaných hřebů, byla znamenána ve čtyřicátých letech 20. stol. i v rakouském Burgenlandu (Mode 1985: 210), a je známá i na východním Slovensku, viz výše (Miko 2004). V Bulharsku se objevuje obměna – krádež zde provede pastýř. Proč také by Romové kradli hřebíky, když je sami vyrábějí?

3.4. Dědičný hřích

Dědičný hřích, prvotní provinění předků s fatálními následky je ve starověkých mýtech oblíbeným tématem. I romská legenda zná tento druh osudového jednání na úsvitu dějin. Rumunský Rom Mihály Fodozó (Fienbork, Mihók, Müller 1992: 42) vypráví, že se Jafeh, romský syn Noema, směje otci zato, že mu padají kalhoty. Proto je spolu s celým potomstvem vydán lidstvu pro smích a uvržen do otroctví. Spíše osudovou klukovinu, rovněž zajímavou pro freudiány, provedl nejmladší Boží syn svému otci ve vyprávění Nikoly Bogdanova ze skupiny Dindarů, zaznamenané na Sibíři. Ve spánku na skále svému otci obnažil přirození, a ten pak za trest přiřkl jeho potomkům potupné společenské postavení: aby jimi všichni opovrhovali a vyháněli je a aby navždy bloudili z místa na místo (Mode 1984b: 86).

Méně antické rozměry má pak legenda o pochybení při počátečním rozdělování statků, kterou zaznamenal Stewart u Lovárů v Maďarsku. Když Bůh rozděloval lidem bohatství, nevzali si s sebou gádžové pytel a nechali si svůj díl přisypat do pytle Romů. Romům však jejich díl vzápětí upřou a nedají jim tak jinou možnost než vybírat si svůj díl zpátky postupně po svém (Stewart 2005: 25-27). S počátečním rozdělováním bohatství pracuje i Maximoff (in Casimir 1987: 380), který vypráví, že Romové k rozdělování přišli pozdě, a proto budou navždy opoždění.

V další legendě mohou za osud Romů přímo Adam s Evou: za své nesčetné děti se styděli před Bohem a část jich proto schovali. Ten se rozhněval a schovaným dětem – Cikánům – přikázal žít navždy v lesích a bez domova (Štrukelj in Casimir 1987: 380). Ještě jiný původ (a stejný osud) přisuzuje Romům legenda o útěku přes Rudé moře: ďábel zde zachrání jedinou slepou a chromou ženu, jejichž společné děti pak tvoří romské pokolení, ďábelské a opět věčně bez domova (Maximoff in Casimir 1987: 380).

I v případě nepříznivého osudu lze nacházet moment útěchy nebo přinejmenším smíření se *statutem quo*. Pán Bůh je nešťastný, jak se mu svět nepovedl: lidé, které stvořil, jsou z poloviny hamižní, a z poloviny hloupí budižničmové. Rom uklidňuje Pána Boha tím, že jeho hamižní tvorové jsou aspoň chytří a jeho naivní alespoň hodní. Pán Bůh se rozveselí a lituje, že na Romy nic nezbylo, když rozděloval bohatství, neboť se Romové zapomněli v zábavě a při-

šli pozdě, a nyní se rozhodne, že jim navždy věnuje hraní, zpěv a veselost (Hübschmannová 2003: 22-23).

Trest za osudový čin může být vykonán i lidmi, jakousi pra-majoritou. Výše zmíněný Laci Tancoš (Tancoš 1994: 6) vysvětluje vyhnání ze země původu (u něj jde o Indii) leností Romů. Vyprávění Tócsiho Gábora viní naopak romského tyрана z toho, že měřil síly s Bohem a chtěl napřed zabít, pak alespoň vyhnat ze své země všechny cizince. Za trest pak Bůh odebral Romům navždy samovládu a od té doby nemají ani vlastního vládce, ani vlastní zem (Bari 1990: 22).

V legendě Luminity Cioabové je zase příčinou výše zmíněné ztráty původní země osudově neschopný *bulibaša*, romský vůdce. Bohům se nelíbí, že zachrání svému synovi život, a před následnou nepřízní počasí musí Romové utéci ze země. Nikdy nenajdou cestu zpátky a musí se nakonec podrobit posměchu a zotročení v cizině (Cioabă 2001: 103). Podobné vyústění měla jiná osudová událost – hádka romských rodin, při které všichni zapomenou na rodový poklad, zrcadlo, které měli hlídat. Toto zrcadlo, záruka jejich dobrého života, se rozbilo na tisíc kusů a Romové se roztrousili po celém světě a musejí nadále žít v bídě (Reiznerová 1991). V jiné legendě za tento osud může žena, která byla neposlušná vůči svému muži, a neprobudila ho, kdy si přál. Žena se za trest proměnila v durman,⁷ a její děti byly odsouzeny k věčnému putování (Wlislöck 1890 in Casimir 1987: 380). V jiném případě je romské pokolení potrestáno (chudobou) za neposlušnost ženy vůči Bohu. Poskytla mu sice jako jediná na světě přístřeší, ale neustojí pak manželovy útoky žárlivosti a prozradí v nouzi jeho identitu. Manžel tomu samozřejmě vůbec nevěří, a Bůh se odvrátí od ní i od Romů obecně (Bari 1990: 96).

Pod vlivem povědomí o egyptském původu se do zmiňovaného souboje Romů s Bohem přenesl motiv známý z exodu Židů z Egypta (rozestoupení moře a následné zaplavení nepřátelského vojska). V případě romských legend s tímto motivem však utopené vojsko romského vládce unikne smrti tím, že se vojáci stanou napůl člověkem, napůl rybou. Stejný osud potká v legendě moldavských Romů naopak zneprátené vojsko hrůzovládce Faraóna (Mode 1984(a): 513), z jehož vojáků se stanou *mačemanuša*, rybí lidé. Legenda dále pokračuje příběhem Faraónovy manželky, jménem Cikánka, která sympatizovala se Židy a přiměla Mojžíše a jeho lid k útěku skrz Černé moře (nikoli Rudé jako v legendě citované výše, Maximoff 1948 in Casimir 1987: 380). Cikánka si později vezme za muže Moldavana a založí rod Romů.

7 Prudce jedovatá, necelý metr vysoká bylina.

Pozitivní vyústění příběhu se obecně najde spíš v žánru *vitezské paramisa* (hrdinských příběhů), zatímco téma nepřízně, která postihla vypravěčův rod, se objevuje především v neformálních *vakeribena pal o dada* (vyprávěních o předcích) (Hübschmannová 1995: 76). Vzhledem k tomu, že právě tento formální útvar je jen velmi málo zdokumentován, může vzniknout dojem, že motiv dědičného hříchu do romského folkloru nepatří (Hübschmannová 2002: 68). Tato mezera se však, zdá se, zaplňuje: motiv dědičného hříchu jako příčina současných nesnází se v poslední době těší čím dál větší oblibě hlavně mezi romskými spisovateli. Jednou uvrhne do prokletí celou rodinu neovládnutá zlost nad nešikovným činem mladého vnoučete, z prokletí se však rodině později podaří vykoupit (Šamko 2002: 71). Jindy pradávna postava Rama opakovaně nezkrotí svůj chtíč, dvakrát podvodně získá vysněného muže, a dvakrát na to doplatí, takže dodnes straší mezi Romy jako neblahá síla (Horváthová 2002: 88). V podání Heleny Červeňákové zkazila původní rajský život lidí nevěra (Červeňáková, 1998: 82), kvůli které se lidé tak pohádali, že jim nakonec Bůh uložil mluvit různými jazyky. Součástí zmíněné hádky byl i spor o to, *ko hin pri búči u ko pro báripen* (kdo je na práci a kdo „na okrasu“). V něm si „běloši“ nárokovali, že nemusí pracovat, aby se neušpinili.

U Františka Demetera (1997: 24) vede Romy chudoba k tomu, aby byli pokornější a vzpomínali na svého stvořitele. „Běloši“ jsou zobrazeni jako rozmazlení a v posledku stejně hamižní a ubozí jako jejich Bůh, na kterého však koneckonců úplně zapomněli. V této povídce hraje barva kůže roli „dresu“, aby v zápasu Bohů o přízeň lidu každý poznal, kdo ke komu patří.

Mezní případ zde představují legendy, které se váží na jeden rod. Rod Sidorů uvrhl dle legendy (dalo by se říci antilegendy) Františka Demetera (Demeter 2003: 129) do chudoby Zlatý Sidor, nikoli však za trest, ale ze svobodné vůle (viz Úvod). Rod Grajarů pěstoval podle Heleny Červeňákové-Lalíkové (Červeňáková-Lalíková 2003: 158) původně koně. Jeden kůň utekl a stal se poté, co se napil začarované vody, překrásným a nedostupným. Romové ho zahlédli, nemohli ho však chytit, a myšlenka na něj je od té doby nutila stále putovat světem.

4. Závěr

Reemtsma (Reemtsma 1996: 17) tvrdí, že nezná výzkum, který by referoval o existenci jednoho či více romských kolektivních mýtů o původu. Z analýzy nalezených textů vyplývá, že se vyskytuje spíše mnoho ojedinelých příběhů. I obecněji známé příběhy se vyskytují v řadě mnoha různých variant, kde i pointa může být naprosto odlišná. To by odpovídalo i jinak rozmanité romské kultuře a jazyku, rozrůzněných v důsledku staletého života v diasporách, a nemu-

selo by odporovat hypotéze o existenci společných „pra-mýtů“, které se v průběhu staletí postupně osamostatňovaly.

Na legendy o původu lze pohlížet z mnoha úhlů pohledů, tato sonda se zaměřila na aspekty vlivu kontaktu s majoritními kulturami, otázky původu těchto legend a jejich motivace, a posléze shrnutí nosných motivů. Motivy legend a vyprávění o původu lze zjednodušeně řadit podle toho, jestli se „pra-Rom“ nebo „pra-Romové“ nějak podíleli na utváření svého budoucího údělu, a pokud ano, pak jestli ke svému prospěchu či nepospěchu. V roli původce osudu nebo vykonavatele osudového rozsudku vystupuje často Bůh. Zajímavé je, že v těchto případech má pozoruhodně často až příliš lidské rysy: Je nepozorný, hádavý, nejistý, váhavý, nespravedlivý.

Ohledně legend s tématem dědičného hříchu dochází Casimir (1987: 388) ke zjištění, že „tento typ legend se vypráví mezi skoro všemi kočujícími komunitami, které jsem zatím analyzoval. S ohledem na soubory ústní slovesnosti různých lidských společenství představuje ústní slovesnost kočovníků zřejmě jeden z nejjednodušších a nejuniverzálnějších.“⁸

Ve společnosti založené na orální kultuře má tradovaná informace význam srovnatelný s významem informace přijaté širší vědeckou komunitou ve společnosti moderní (alespoň v obecně pěstovaném ideálu). Léčebné postupy, lidová psychologie a chápání přírody obecně představují pro člena dané komunity poklad předávaný a ověřovaný po generace, který je pro něj velkou autoritu. Obdobně hrají i v otázce prapůvodu rodu či etnického společenství legendy a mýty nezastupitelnou roli, jakou zaujímají v moderní společnosti genealogická bádání a historická věda vůbec. V tomto světle je třeba chápat i opatrné reakce při konfrontaci s vědecky dobře podloženými tvrzeními, které jsou však v nesouladu s tradovanou pravdou.

Množství rozličných laických pokusů o objasnění původu Romů a rozmanitost příběhů představuje nosnější základ pro skutečnou romskou mytologii než „mýty“ ve smyslu označení pro odlišný výklad dějin (Jakoubek 2004: 248nn.). I jeho pokus o rozkrytí konstrukce romského národa se jeví úplně jinak, nebereme-li v úvahu mýty v jeho slova smyslu, tj. zdiskreditované současné teorie o původu Romů, nýbrž skutečné legendy.

Jakoubek se odvolává na Schöpflina, který jmenuje řadu vzorových mýtů, jež dohromady tvoří základ pro konstrukci národní ideologie. Jakoubek jmenuje v případě Romů mýty o společném původu, o zlatém věku, o nespravedlivém osudu, o teritoriu a o znovuzrození a obnově. Kolonku o teritoriu nahrazuje přitom mýtem o kočování. Ke každému vzorovému

8 „The peripatetic niche is thus, probably the most uniformly and universally represented one in human oral tradition.“

mýtu nalezne paralelu ve formě teorie (u něj: mýtu) romských i neromských politických činitelů a badatelů o historii Romů. Existence všech vzorových mýtů mu dovoluje dokládat tvorbu romské národní mytologie. Tu Jakoubek označuje za konstrukt, protože byla uměle vytvořena s úmyslem vytvářet ideologii romského národa a legitimizovat původní autory těchto „mýtů“ coby představitele vytvořeného romského národa.

Pohled na legendy, se kterými jsem se setkal zde, ukazuje, že ve výše zmíněných vzorových segmentech se najdou nejen mýty v Jakoubkově smyslu, ale i mýty v primárním smyslu tohoto slova, tj. mýty o původu, o kočování, o zlatém věku apod. Aplikujeme-li na tento soubor mýtů Schöpflinovu teorii, dospějeme k závěru, že romská národní ideologie opravdu existuje. Avšak taková, která není stavěna na výrocích politických představitelů se svými politickými cíli a ambicemi, nýbrž na lidovém vyprávění zdokumentovaném terénním sběrem. A právě ta by mohla být dokladem přirozeného národního uvědomění, základem hlubšího vědomí společné sounáležitosti.

Takový závěr je však velmi vratký. Jak je rozvedeno výše, původ legend a motivace jejich podání nejsou jednoznačné, může za nimi přeci jen být skryto ideologické pozadí. Ještě závažnější námitka spočívá v tom, že tento výčet mýtů neexistuje v povědomí jednotlivců kompaktně jako jeden soubor, ale jen v součtu různých ojedinělých příběhů z různých prostředí, tvoří tedy „mýtotvorný“ celek. Takový celek ostatně nesestavil ani Jakoubek svými porůznu sesbíranými citacemi.

Přesto, že některé legendy mohly vzniknout na základě politických motivů, většina jich má zajisté podklad v přirozené lidské tvořivosti. Přemýšlení o původu, kolektivní vzpomínky na pradávno lepší časy nebo naopak na doby hrůzy, reflexe společných charakteristik oproti jiným společenstvím anebo hledání kolektivní naděje v lepších zítřcích primárně nejsou ideologickými nástroji a ani pro svůj vznik nevyžadují impulzy zvenčí. Ani pro zneužívání těchto myšlenek pro strategické účely nejsou nutná dalekosáhlá filozofická vysvětlení, neboť i demagogie je stará jako sám jazyk. Konstrukcí tedy není natolik romská národní ideologie, ale celý pokus o její vysvětlení.

I rychlý závěr, který by si člověk udělal na základě úvodních citací Dušana Třeštíka a Margity Reiznerové, je předčasný. Národ potřebuje mýty, Romové si vyprávějí příběhy, tedy: Romové jsou národ – takové tvrzení by daleko přesáhlo záměr a možnosti tohoto přehledu. Faktem je, že romská kultura má pestrou náplň pro kolektivní pojem Rom. Lze se pít o to, která skupina či podskupina zahrnuje tu či onu skupinu či podskupinu do celku, ale odlišnost dílčích subkultur (*o Roma nane jekh* – Romové nejsou stejní) úplně nesmazává znaky společné, byť nejsou společné každý zvlášť, znak po znaku. Soubor znaků tvoří síť, kde ne každý znak se musí vyskytnout v každé pospolitosti, ale z existence určitého minima definičních znaků vplyne určení celku – a naplnění pojmu Rom.

Otázkou, jestli pojem jako Rom nebo romský národ je konstruktem nebo ne, nechť se zabývají filozofové. Tak jako každý jazykový jev je určité lidským výplodem, ale paralela s konstruktem technickým nebo architektonickým, kde sedí tým lidí a plánuje výsledek, podstatu nevystihuje, a to nejen s ohledem na legendy o původu.

Bibliografie

- „Soske hin o Roma pal calo svetos. Paramisi rusika Romendar.“ 1993. *Romano Gendalos* 12/1993, s. 10. Praha: Sdružení romských autorů ROMAŇI ČHIB. ISSN neuvedeno.
- Augustini ab Hortis, Samuel. *Zigeuner in Ungarn*. Reedice z roku 1994. Bratislava: Štúdio –dd–. 203 s. ISBN neuvedeno.
- BARI, Karoly. 1990. *Le vėšeski dėj*. Budapešť: Országos Közművelődési Központ. 507 s. ISBN neuvedeno.
- BERNAL, J.M. Fernández. 1995. Sar kėrdžili e ljúma. *Romano džaniben* 4/1995, s. 42–44. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545
- CASIMIR, Michael J. 1987. In Search of Guilt: Legends on the Origin of the Peripatetic Niche. IN: Aparna Rao, ed., *The Other Nomads. Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective*. Vienna: Böhlau, s. 373–390
- CECH, Petra & FENNESZ-JUHASZ, Christiane & HALWACHS, Dieter & HEIN-SCHINK, Mozes (Hg.) 2000. *Tusa ande akhoren khelos (Lovarenge paramiči)* Graz, Wien, Klagenfurt: Romani-Projekt & Romano Centro & Drava Verlag. 94 s. ISBN 3-85435-358-8.
- CIOABA, Luminita Mihai. 2001. *Curs intensiv de limba Romaii*. Sibiu: Fundatia Social-Culturala a Romilor „Ion Cioaba“. 120 s. ISBN neuvedeno.
- COURTHIADE, Marcel. 2003. The Gangetic city of Kannauj: original cradle-town of the Rromani people. IN: Vera Klopčič, Mirosav Polzer (eds.): *Evropa, Slovenija in Romi*. Ljubljana: ASO.
- ČERVENĀKOVĀ, Helena. 1998. ... angle oda bino. *Romano džaniben* 1-2/98, s. 82–86. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545.
- ČERVENĀKOVĀ -LALIKOVĀ, Helena. 2003. Párno graj. Bílý kůň. *Romano džaniben – ňilaj* 2003, s. 158–160. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545.
- Československá akademie věd, Ústav pro jazyk český, lexikografický kolektiv. 1989. *Slovník spisovného jazyka českého I, A–G*. Praha: Academia. 555 s. ISBN neuvedeno.
- CINA, Emil. 1994. Khamuňi phuv. *Nevo romano Gendalos*, 6/94, s. 14. Praha: Sdružení při časopisu Nevo romano Gendalos. ISSN neuvedeno.

- DARÓCZI, Agnesz. 2003. Sar kerđilas o Rrom. IN: Cech, Petra & Fennesz-Juhasz, Christiane & Halwachs, Dieter & Heinschink, Mozes: *Die schlaue Romni. E bangali Romni. Märchen und Lieder der Roma. So Roma phenen taj gilaben*, s. 162. Klagenfurt/Celovec: Drava. ISBN: 3-85435-413-4.
- DEMETER, František. 1997. Kaskero Del feder. Čí Bůh je lepší? *Romano džaniben* 1-2/1997, s. 24–28. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545.
- DEMETER, František. 2003. Pal o sumnakuno Sidoris. O zlatém Sidorovi. *Romano džaniben* Jevend 2003, s. 129–131. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545.
- DEMETER, Gejza. 2002. Sar o pavukocis ratinda le Devlores. Jak pavouk zachránil Pám-bička. *Romano džaniben* 1-2/1995, s. 67–68. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545.
- DEMETEROVÁ, Helena. 1995. Romano kralovstvos. *Gendalos* Aprilis–duben 1995. Praha: Romské sdružení Gendalos. ISSN neuvedeno.
- DJURIĆ, Rajko. 1980. *Ein Volk aus Feuer und Wind*. Eltville am Rhein: Rheingauer Verlagsgesellschaft. 130 s. ISBN 3-88102 041 1.
- FIENBORK, Gundula & MIHÓK, Brigitte & MÜLLER, Stephan (ed.) (1992). *Die Roma – Hoffnung auf ein Leben ohne Angst*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt. 187 s. ISBN 3-499-13070-X.
- FRASER, Angus. 1998. *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 374 s. ISBN 80-7106-212-X.
- GRONEMEYER, Reimer. 1987. *Zigeuner im Spiegel früher Choniken und Abhandlungen. Quellen vom 15. bis zum 18. Jhdt.* Gießen: Focus (Gießener Hefte für Tsiganologie). 166 s. ISBN 3-88349-336-8.
- Habart, Tomáš & Wagner, Peter & Wagner, Margita & Zdařilová, Eva. 2004. Přepis nahrávky ze 20.6.2004. Važec (okr. Poprad)
- HOFFMANNOVÁ, Magda. 2001. Pal e Maria Terezia. *Romano džaniben* 3-4/2001, s. 111 až 112. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545
- HORVÁTHOVÁ, Agnesa. 2002. Pal e bari Rama. O velké Ramě. *Romano džaniben* 1-2/2002, s. 88–98. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 1979. Manuskript záznamů, šanon nepopsaný, text nadepsaný „Laci Tancoš 1979“ Muzeum romské kultury.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 1982. Manuskript záznamů. Marta Bondyová, 36 let, zaznamenaná v Sokolově 10.8.1982. Muzeum romské kultury.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 1983. Manuskript záznamů, šanon nadepsaný „VAK – kopie“, text nadepsaný „Kurima, u Cínů, 17.8.1983“. Muzeum romské kultury.

- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 1995. Historeo znamená pátrám. (Úvahy o pramenech k romským dějinám). *Romano džaniben* 1-2/1995, s. 61–66. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 1999. *Romské pohádky*. Praha: Fortuna. 310 s. ISBN 80-8071-658-1.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 1999(b). Od etnické kasty ke strukturovanému etnickému společenství. IN: *Romové v České republice (1945-1998)*. Praha: Socioklub, s. 115–135. ISBN 80-902260-7-8.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2000. K počátkům romských dějin. IN: Černá, Milena – Davidová, Eva – Holomek, Karel – Horváthová, Jana – Hübschmannová, Milena – Jařabová, Zdeňka a Nečas, Ctibor (2000). *Černobílý život*. Praha: Gallery. ISBN 80-86010-37-6.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2002. Zamyšlení nad literárním pátráním po historii a po „dědičném hříchu“. *Romano džaniben* 1-2/2002, s. 67–71. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2003. *Hin man ajsi čhaj, so... – Romské hádanky*. Praha: Fortuna. 143 s. ISBN 80-7168-842-8.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2004. Nahrávka s Vierou Pechovou, 18.6.2004 ve Štrbě (okr. Poprad). Npubl.
- JAKOUBEK, Marek. 2004. *Romové – konec (ne)jediného mýtu*. Praha: Socioklub. První vydání. 317 s. ISBN 80-86140-21-0.
- KENRICK, Donald. 2003. *Cikáni na cestě z Indie do Evropy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 72 s. ISBN 80-244-0589-X.
- MARUŠIAKOVÁ, Elena & POPOV, Vesselin (ed.). 1995. *Studii Romani* Vol. II. Sofia: Club '90. 160 s. buharsky + 152 s. anglicky.
- MIKO, Michal. 2004. Přepis nahrávky ze 20.6.2004. Važec, okr. Poprad. Npublikováno.
- MODE, Heinz (ed.). 1983. *Zigeunermärchen aus aller Welt*. Erste Sammlung. Leipzig: Insel. 557 s. ISBN nevedeno.
- MODE, Heinz (ed.). 1984. *Zigeunermärchen aus aller Welt*. Zweite Sammlung. Wiesbaden: Drei Lilien Verlag. 574 s. ISBN nevedeno.
- MODE, Heinz (ed.). 1984. *Zigeunermärchen aus aller Welt*. Dritte Sammlung. Wiesbaden: Drei Lilien Verlag. 569 s. ISBN nevedeno.
- MODE, Heinz (ed.). 1985. *Zigeunermärchen aus aller Welt*. Vierte Sammlung. Leipzig: Insel. 631 s. ISBN nevedeno.
- PETULENGERO, Gypsy. 1935. A Romany Life. London. Cit. IN: Asséo, Henriette (1994). *Les Tsiganes. Une destinée Européenne*. Gallimard 1994. ISBN 2-07-053156-2

- REEMTSMA, Katrin. 1996. *Sinti und Roma: Kultur, Geschichte, Gegenwart*. Pův. vydání. München: Beck. 198 s. ISBN 3-406-39255-5.
- REIZNEROVÁ, Margita. 1991. Le Romengero gendalos. IN: *Romano Gendalos* 0/1991. Praha: Sdružení romských autorů. ISSN neuvedeno.
- ŠAMKO, Michal. 2002. Košiben. Prokletí. *Romano džaniben* 1-2/2002, s. 71–86. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545.
- SÁNDOR, Avraham. 2007. *The True Origin of Roma and Sinti*. <http://www.imninalu.net/Roma.htm> ze 12.5.2007
- SCHEINOSTOVÁ, Alena. 2006. *Romipen: Literaturou k moderní identitě*. Praha: Athinganoi. První vydání. 95 s. ISBN 80-239-7746-6.
- STEWART, Michal. 2005. *Čas Cikánů*. Praha: Barrister&Principal. 280 s. ISBN 80-7364-017-1.
- STOJKA, Peter. 2001. O Bogo taj o Jivo. *Romano džaniben* 3-4/2001, s. 126. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben. ISSN 1210-8545.
- TANCOŠ, Laci. 1994. Khatar avile o Roma. IN: *Nevo romano Gendalos* 5/94. Praha: Sdružení při časopisu Nevo romano Gendalos. ISSN neuvedeno.

Zusammenfassung

Ein Einblick in die Ursprungslegenden der Roma

Mehr als 200 Jahre nach dem überzeugenden Beweis für die Herkunft der Roma aus Indien herrschen unter den Roma selbst immer noch verschiedenerlei Vorstellungen, was ihren Ursprung angeht. Die Szene war dominiert von Geschichten, die man vom europäischen Standpunkt aus als Legenden bezeichnen, unter denen die über den Ursprung aus Indien die Rolle von einer unter vielen spielen würde. Der moderne Diskurs hat viele dieser Geschichten als Legenden gebranntmarkt, aber dennoch ist die Grenze hin zu bewiesenen Theorien *bis dato* recht beweglich. Gleichzeitig ist es schwer, eine Trennlinie zwischen alten, überkommenen Erzählweisen und komplett neu gedichteten Erzählungen zu ziehen. Schwerpunkt der Untersuchung sind schriftlich aufgezeichnete Herkunftslegenden. Das Hauptaugenmerk bei der Zusammenstellung der Legenden ist auf den Erzählhintergrund und auf die eigentlichen Motive gerichtet.

Einflüsse der Mehrheitskultur sind auf der einen Seite, z.B. hinsichtlich der angeblichen Herkunft aus Ägypten, unstrittig, auf der anderen, z.B. in Zusammenhang mit der Herkunft aus Indien, nach wie vor unbedeutend. Mit wissenschaftlichen Fakten gespickte Geschichten können schnell wie fabelhafte Mythen klingen. Unabhängig von Mehrheitseinflüssen zieht sich die Vorstellungswelt von ganz konkretem Wissen über direkte Vorfahren über fernere, legendarisierte Ahnen bis hin zur allgemeinen Vorstellung unbestimmter Ur-Roma. Der Ursprung der Geschichten ist allem zufolge für die Erzähler irrelevant, nur selten werden Kommentare dazu abgegeben, und be-

stenfalls mit der Absicht, das hohe Alter und damit die Gemeingültigkeit zu belegen. Ähnlich offen bleibt die Frage nach den Gründen, die zum Erzählen einer Legende führten. Hier finden sich nur lose Hinweise, z.B. die Suche nach der kollektiven Herkunft oder die Sehnsucht nach Wiedererlangung der ursprünglichen Einheit. Außer diesem historischen Beweggrund zählt die Literatur auch den so genannten ökologischen Aspekt auf, d.h. das Verständnis der Einbettung in die umgebende Gesellschaft, sowie den psychologischen, der die derzeitigen Lebensbedingungen in den Kreislauf von Normen, deren Verletzung, Schuld und Strafe stellt.

Die gängigen Bezeichnungen für die Roma, egal ob Fremd- oder Eigenbezeichnung, dienen gern als Inspiration oder Beleg für die eine oder andere Ursprungsvorstellung. Zusammenhänge finden sich mit Tschingis Khan, dem antiken Rom, dem westslawischen Ausdruck für Lügen (z.B. slowakisch ‚cigánit‘) oder z.B. mit der griechischen Insel Delos, hier allerdings zum Roma-Ausdruck für Gott ‚Del‘. Die sonstigen Motive betonen entweder externen Einfluss auf das Schicksal des Volkes oder eine gute, meist aber eher üble Tat eines weit zurückliegenden Vorfahren, die für immer das Schicksal des Volkes bestimmt. Im Falle externer Einflüsse kann es sich um Gott handeln, dem die Schöpfung des Menschen erst beim dritten Versuch gelingt. Die vorigen waren verbrannt oder nicht fertig gebacken, und erst der Rom stellt seine Vorstellungen zufrieden. Doch auch Ur-Mehrheitsvölker können den Verlust des Roma-Schatzes oder ihres Alphabets hervorrufen, oder zu einem bewussteren Lebenswandel Anlass geben.

Legenden, die positive Eigenschaften hervorheben, dürften relativ sicher direkt aus Roma-Traditionen stammen. Mit etwas gutem Willen kann man die Legende dazuzählen, die aus Indien überliefert wird. Gott ist angetan von Trommelkünsten des Badscha-Urvaters und verleiht dieser Volksgruppe die Kunst des Musizierens. Auch die Schmiedekunst führte zu Legendenbildung, vor allem in Zusammenhang mit Jesu Kreuzigung. Statt dem Geschick der Roma wird aber meist ihre sprichwörtliche Diebes- und Lügekunst betont.

Wenn das Zutun eines Vorfahren nicht zu positiver Entwicklung führt, sondern zu einer Belastung für die nachfolgenden Generationen, spricht man allgemein von der Erbsünde. Der ursprüngliche Anlass kann – wie im Altertum – eine Kleinigkeit sein, ein gutgläubiges Verhalten den Gadsche gegenüber oder eine kleine Verspätung bei der anfänglichen Güterverteilung. Aber auch schwerwiegendere Vergehen werden gesühnt wie die Tyrannenherrschaft eines Rom-Diktators, aber natürlich auch gewöhnliche Faulheit oder Streitsucht. Die Wertung der Ursünde ist manchmal schwer nachzuvollziehen, wenn sie in der Rettung des eigenen Sohnes besteht oder in der Beihilfe zur Flucht der Juden aus Ägypten. Dieses Motiv in Zusammenhang mit der wunderhaften Flucht durch das rote Meer gern mit den *Mačemanuša* verknüpft, Mischwesen der Roma-Mythologie aus Fisch und Mensch. Bei Legenden von Roma-Schriftstellern findet sich die Erbsünde recht häufig, sei es als Reaktion auf Untreue, auf magische Praktiken, aber auch auf die Gründlichkeit und damit Langsamkeit ihres Schöpfers.

Die Ursprungslegenden der Roma haben sich ähnlich auseinanderdifferenziert wie z.B. ihre Sprache. Als Ganzes enthalten sie verschiedenste Motive, die als Ursprungsmythen im Sinne von Schöpflin aufgefasst werden könnten und damit eine natürliche Nationalideologie ergeben würden. Es stellt sich nur die Frage, inwieweit sich die vielen Einzelgeschichten zu einer Gesamtheit zusammenfügen lassen.

PW

Romano džaniben – Ňilaj 2007
Časopis romistických studií

Časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Toto číslo je výstupem z výzkumného záměru č. MSM 0021620825 realizovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Toto číslo časopisu vyšlo za finanční podpory České rady pro oběti nacismu.

Projekt je financován za finanční podpory Nadace Arbor Vitae.

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Recenzovali: doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkcí zajiřtjuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně pořtovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyřádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pořt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.